

„Aminek meg kell történnie, úgyis megtörténik...”

Beszélgetés Mészáros Andrással

Magyar-filozófia szakon végeztél az egyetemen. Irodalmár vagy filozófus akartál lenni elsősorban?

Eredetileg, tehát még az egyetem előtt, sem egyik, sem másik. Ugyanis kétszer tettem felvételi vizsgát a képzőművészeti főiskolán. Mondanom sem kell, hogy sikertelenül. Arra azonban jó volt ez a tapasztalat, hogy rájöttem, nincs értelme erőszakolni azt a tevékenységet, amelyből hiányzik a személyes kreativitás és imagináció. Nem volt kellemes érzés, de épületesnek nevezhetném abban az értelemben, ahogyan azt a XVIII. századi esztétikák használták. A filozófia-magyar szakot (ebben a sorrendben, mert a filozófia volt a fő szakom) ezután választottam, és egy idő után kiderült, hogy az, ami véletlen döntésnek tűnt, meghatározó lett a későbbiek számára. Egyébként is az a tapasztalatom, hogy az ember életében a legnagyobb és legjelentősebb változások mintegy véletlenül történnek meg. Az csak utólagos racionalizáció eredménye, hogy ezeket a „véletleneket” elkerülhetetleneknek és előzetes elhatározások megkalkulációk eredményének állítjuk be. Gondoljunk bele, hogy a metafizika és az etika egyik jelentős problémaköre kötődik a determináció versus szabad akarat kérdéséhez. Visszatérve a feltett kérdéshez: az egyetem elvégzése után húsz évig – legalábbis intézményes szinten – filozófiával foglalkoztam az egyetemen, illetve a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófia Intézetében. Húsz év után léptem át a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékére, vagyis váltottam át a második szakomra. De ez így félrevezető lehet, mert már korábban is „elkövettem” nem filozófiai, hanem irodalmi jellegű írásokat. Sőt, mivel a filozófián belül is főként filozófiatörténettel, tehát az irodalomtörténettel nagyon is rokon diszciplínával foglalkozom, a filozófia és az irodalom viszonyát sosem dichotomikusan kezeltem.

Lévinasnak Husserl, Gadamernek Heidegger, Heller Ágnesnek Lukács György volt a „mestere”. Neked volt (ilyen) mestered?

A mester-tanítvány viszony rendkívül bonyolult dolog. Éppen Heller Ágnessel beszélgetünk erről egyszer a kilencvenes évek elején, és ő maga megírta ezt a tapasztalatát Lukácsal kapcsolatban. Én ebben a kérdésben Platón véleménye mellett vagyok. Ő azt állította, hogy tanítani csakis úgy lehet, hogy a mester és tanítványa között bensőséges viszony alakul ki. Ami azt is jelenti, hogy itt már szó sincs alá- és fölérendeltségről, hanem csakis az eszmék átadásáról, és eközben a tanítvány rádöbben az „igazra”, vagyis arra a gondolatra, amelyik – Platón szerint – már megvolt a tanítványban, csupán szüksége volt valakire, aki erre őt rávezeti. Sajnos, a jelenlegi – a jelenlegibe beleértve az én egyetemi éveimet is – oktatási rendszer szinte lehetetlenné teszi az ilyen jellegű mester-tanítvány viszony létrejöttét és működését. Másrészt: ez a viszony feltételezi a kiválasztást is. Míg közben nemcsak a mester választ magának tanítványt, hanem a tanítvány is mestert. Az első esetben elkerülhetetlen a személyes kapcsolat, a második esetben viszont fennállhat annak a lehetősége is, hogy a tanítvány egy olyan mestert választ magának, aki már rég nem él, de az eszméi jelen vannak. A bensőséges viszony nem feltételezi az aktuális fizikai együttlétet. Az eszmék időfelettiek, vagyis bármikor együtt lehetünk velük. Ilyen értelemben voltak mestereim, akik alakították a gondolkodásomat.

Amúgy pedig a kérdésben foglalt gondolkodók a filozófiatörténet meghatározó alakjai, akiknek az esetében a filozófiatörténet mint diszciplína szemszögéből sem mellékes, hogy kihez kötődtek. Abban pedig biztos vagyok, hogy az én esetem nem az. Ezért nem is neveztem meg a mestereimet. Adok egy esélyt az esetleges olvasó(i)mnak, hogy rájuk találjanak.

Kutatóként az egyik szakterületed az irodalom és a filozófia határvidékének a fel-térképezése. Kérdésem némileg polemikus jellegű: szolgál-e még újdonsággal a filozófia az irodalom számára (illetve az irodalom a filozófia számára) a 21. században?

Nem tudom, megváltozott-e a filozófia és az irodalom viszonya a 21. században? Ez nem olyan kapcsolódási rendszer, amelyen belül a kronológiai időnek valamilyen szerepe lenne. Azon túl pedig ezt a kölcsönviszonyt lehetne formai szempontok alapján és tematikai aspektusból is szemlélni. Gondoljunk csak arra, hogy az antikvitásban sok filozófiai mű született a leghagyományosabb epikai formában: hexameterben. Vagy arra, hogy a dekonstrukció szerint a filozófiát olvashatjuk irodalomként, hiszen csak egy másfajta szövegről van szó. De én szívesebben közelítek ehhez a kérdéshez a leghagyományosabb módon. Vagyis abból indulok ki, hogy mind az irodalom, mind a filozófia valamilyen önkifejezés-forma. Még pontosabban: az, ami a filozófiát és az irodalmat a kezdetektől összeköti, az, hogy mindketten az emberi egzisztenciálékat próbálják megragadni. Az egzisztenciáléknak megvan az a „kellemetlen” tulajdonságuk, hogy bár nélkülük nem ember az ember – vagyis a legközelebb vannak hozzánk – mégsem engednek közel magukhoz. Ez azt eredményezi, hogy az egyes kulturális paradigmákon belül eltérő módon közelítünk hozzájuk. Tehát nincsenek végleges és lezárt válaszaink rájuk. És ezért van az is, hogy sem a filozófiának, sem az irodalomnak nincs kronológiai és fejlődési logika értelmében vett történelme. De van a kettőnek egy sajátos egyidejűsége. Ha végigtekintünk az európai irodalom és filozófia múltján, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy eléggé egyértelmű módon paralel folyamatok zajlottak le bennük. Csak egyetlen példával élve: amikor a huszadik század első felében problematizálódott az idő fogalma a filozófiában (Bergson, Husserl, Heidegger stb.), megjelentek azok a regények is, amelyek ugyanezt a

kérdést tematizálták (elég, ha csak Thomas Mannra utalok). Vagy nézzük az irodalomtudományt: a huszadik századi nyelvfilozófiában lezajlott nyelvi fordulattal párhuzamosan kialakultak a formalista irányzatok, a gadameri hermeneutika mellett a posztmodern hermeneutika stb. De itt már másról beszélek, mint amire kérdeztél. Ez már a filozófia és az irodalomtudomány kapcsolata. Térjek tehát vissza a kérdésedhez. Az egzisztenciálékát a filozófia és az irodalom eltérő módon ragadja meg: a filozófia fogalmak révén, míg az irodalom a maga sajátos eszközeivel, amelyek a leggyakrabban nem fogalmi természetűek. Ebből következőleg mindketten beleütköznek a saját határaikba, és ekkor fordulnak egymás felé, onnan várva a segítséget és az esetleges megoldást. Ebben pedig aligha lesz változás az elkövetkezőkben. Persze, nem látható be az, hogy mire lesz képes a virtuális világok bevonása az emberi kommunikációba, és ez mennyire változtatja meg az emberi képzelőerő lehetőségeit.

Deleuze szerint a filozófia – akárcsak az irodalom – kreatív tevékenység. A filozófus is alkot, csak éppen regények, versek és drámák helyett fogalmakat. Egyetértesz ezzel a felfogással?

Bizonyos értelemben igen. Főként ha például Farnbauer Gábornak *Az ibolya illata* című művére gondolok. A világirodalom legszebb meséi a metafizika által előadott történetek. Ezeknek gyakran az égvilágon semmi kapcsolatuk nincs az úgynevezett valósággal. A probléma csupán az, hogy mit nevezünk valóságnak? Kant óta ugyanis alaposan megváltozott a helyzet, mert ha igaz, hogy a szemléleti formák a priori természetűek, akkor nem léteznek az ún. valóság magvát képező Ding an sich. Vagyis a fogalmaink nem a valóságot tükrözik, hanem segítenek eligazodni a valóságban. De hát nemcsak a filozófus van ebben a helyzetben. A matematikus is axiómákból, fogalmakból, formállogikai jelekből építi fel a maga rendszerét. Persze, a filozófián belül különbséget kell tenni az egyes diszciplínák között az általuk tárgyalt világokhoz fűződő viszonyuk és státuszuk alapján. Mert akkor egészen más helyzetbe kerül a logika az egyik és például a szociálfilozófia a másik oldalon. Emlékszem volt logikatanárom példázatára, amelyik a logika és a valóság viszonyát érintette. Így szólt: A logikában érvényes, hogy ha „A” nagyobb, mint „B”, és „B” nagyobb, mint „C”, akkor ebből az következik, hogy „A” nagyobb, mint „C”. Ebben az időben zajlott a hoki-világbajnokság, amelyen (ha jól emlékszem, 1969 elején) már csak presztízs okokból is Csehszlovákia legyőzte a Szovjetuniót, a Szovjetunió pedig Svédországot. Ebből logikusan az következett volna, hogy Csehszlovákia legyőzi Svédországot, és világbajnok lesz. Nos, nem ez történt.

De a kérdésed elvezet egy másik összefüggéshez is. A filozófusok által kreált elméletek gyakran váltak/válnak ideológiák alapjául, már csak azon az alapon is, hogy eszmék és eszmények között nagyon vékony határvonal húzódik. Az ilyen eszményeket felvállaló és azokat kizáró alapon hirdető személyek pedig csaknem mindig megfelelnek arról, hogy az eszmények – akárcsak az irodalmi művek szereplői – nem evilágiak, és egy örökkévaló lény viszonyulásaihoz szabottak. Az örökkévalónak azonban nem kell figyelembe vennie a „hic et nunc” kényszerítő erejét. Nekünk, embereknek viszont igen.

Oktatóként és szerzőként is kétnyelvű vagy, egyaránt otthonosan mozogsz a magyar és a szlovák nyelvben és kultúrában. Tagja vagy a Magyar Filozófiai Társaságnak és a Szlovák Filozófiai Társulásnak. Milyen inspirációkat kapsz az egyik, illetve a másik oldalról? Van valamiféle kapcsolat (párbeszéd) a két oldal között?

Örkény Istvántól tudjuk, hogy a határon élő ember tájékozódottabb a többiekénél. De ugyanezt kiolvashatjuk Diderot „Fatalista Jakabjából” is, és őt követően Hegel történet-filozófiájából. Tehát azt, hogy két entitás között nem létezhet közvetlen kapcsolat, az mindig közvetett és közvetített. Aki képes a közvetítő álláspontjára helyezkedni, az mindig kívülről láthatja tevékenysége tárgyát. Mivel kutatói érdeklődésem java részt a (történelmi) magyarországi filozófia történetére irányul, és ebből a témakörből publikáltam a legtöbbet is, módszertani viszonyulásom során elkerülhetetlen volt a magyar és a szlovák szemlélet konfrontálása. Hiszen a felső-magyarországi filozófia szereplői és művei egyként tárgyai a magyar és a szlovák történetírásnak is. Mivel részt vettem és veszek szakmai vitákban, mindkét oldaltól kapok fontos inspirációkat, és mindkét oldallal szemben megpróbálok érvényesíteni a magam köztes álláspontját. Ez nem mindig sikerül, de hát nem biztos, hogy nekem van igazam minden esetben. Az azonban tény, hogy a magyarországi filozófia történetét a XIX. század utolsó harmadáig feldolgozó könyvem elfogadott tanulmányi anyag azokban a magyar felsőoktatási intézményekben, ahol a magyar filozófia történetét oktatják, és hogy a szlovákul publikált, ilyen tematikájú írásaim kötelező olvasmányként jelennek meg pl. a Comenius Egyetem filozófia tanszékén.

Ami a párbeszédet illeti: Még a rendszerváltás előtti utolsó évben megszerveztem a két akadémia filozófiai intézeteinek a hivatalos találkozóját, ahol együttműködési szerződés is született. Ez, persze, később tárgytalanná vált. A kilencvenes évek elején meghívtam Szlovákiába Heller Ágnes-t és férjét, az akkor még élő Fehér Ferencet, akik előadást tartottak az akadémia filozófiai intézetében. Ennek jelentős visszhangja volt, akárcsak annak a szlovákul publikált interjúnak is, amelyet Heller Ágnes-szel készítettem. Ezután (1993-ban) összeállítottam a *Filozofia* című szlovák szaklap magyar filozófiát tartalmazó különszámát, és ezt – most a középgenerációt megszólaltatva – megismételtem 2009-ben is. Ennek mintájára összeállítottam a szlovák filozófiát bemutató *Magyar Filozófiai Szemle* különszámát is. Mindezt csak úgy tudtam megcsinálni, hogy volt fogadókészség és segítség mindkét oldalon. Mégis, egyelőre ez minden, amiről a párbeszéd kapcsán be lehet számolni. Vagyis: minden az egyéni kezdeményezésen áll, vagy bukik. Amíg nem lesz intézményes háttér a párbeszédnek, nem lesz kontinuitása sem.

Melyik volt a három legmeghatározóbb olvasmányélményed?

Nem mondok könyvcímeket, csak szerzőket. Habár borzasztó nehéz kiválasztani hármat a sok közül. Lehet, hogy több nevet hozok fel. Kezdjük az irodalommal. Az kétségtelen, hogy az első helyen nálam Anatole France áll. Osztatlan második helyen vannak Diderot, K. Čapek, Th. Mann, V. Vančura, G. B. Shaw, J. L. Borges, B. Hrabal, M. Kundera. Eléggé különböző szerzők. Egy dolog azonban összeköti őket: filozófiával alaposan „megterhelt” írásaik vannak. Ez az ízlésem talán utólagos választ ad a korábbi kérdésemre is, inspirálja-e a filozófia az irodalmat? A felsoroltak többsége ugyanis tematizál egy, számomra mindig fontos filozófiai és irodalmi kérdést: az időt. A másik összefüggés, hogy a cseh írók nagy számban vannak itt. Őket főként a nyelvezetük miatt szeretem, meg a miatt a humanizmus miatt, ami ott van France és Diderot műveiben is.

Filozófiában, ha jól meggondolom, ketten inspiráltak: Kant (és a neokantianizmus axiológiai irányzata) valamint Heller Ágnes (a reneszánsz emberről és a mindennapi életéről szóló könyveivel). Mindez még egyetemista koromban történt, és azóta ez az inspiráció részben módosult, de alapvetően megmaradt.

Szerelem-monográfiád, amely *A transzcendencia lehelete* címen jelent meg magyarul, sokak kedvelt olvasmánya volt (többek közt az enyém is). Úgy tudom, terved között szerepel egy ezzel valamelyest rokonítható projekt – egy halál-monográfia. Hogy állsz ezzel a munkával?

Ennek a könyvemnek a szlovák változata is sikeres volt. Sőt, az egyik recenzens azt írta rólam ezzel kapcsolatban, hogy a „legszebben író szlovák szerzőről” van szó. Sosem gondoltam volna, hogy ilyen összefüggésekben is megjelenhetek.

Ezt a könyvemet részben fogadásból, részben pedig azért írtam, mert a szerelem mint emberi egzisztenciálé révén akartam kifejtetni, hogyan működik az emberi idő. Ekkor úgy képzeltem, hogy megfogalmazom a többi alapvető egzisztenciálé – a halál, a hatalom, a játék és a munka – időiségéről szóló elképzelésemet is. A halállal kezdtem volna. El is készültem egy vázlattal. Utána hosszabb ideig nem volt érkezésem foglalkozni a témával, és amikor vissza akartam keresni a jegyzeteimet, kiderült, hogy szórén szálán eltűntek mind a céduláim közül, mind pedig a számítógépem memóriájából. Fatalista ember lévén feladtam a dolgot. Pontosabban: egyelőre nem foglalkozom vele. Aminek meg kell történnie, úgyis megtörténik, tehát kivárok. Nem beszélve arról, hogy egyéb, látszólag fontosabb feladatai akadtak, és most azokat kell megoldanom.

Van valamilyen dédelgetett terved vagy álmod, amit mindenképpen szeretnél megvalósítani?

Feltételezem, hogy a filozófiára vagy az irodalomra gondoltál. Ezzel kapcsolatban csak azt tudom megmondani, hogy most mit szeretnék megvalósítani. Az elkövetkező egy-másfél évben szeretném megírni a magyar filozófia történetét szlovákul. A szlovák filozófiatörténészek ugyanis nem tudnak magyarul, és rengeteg művelődéstörténeti összefüggés is a szemléleti horizontjukon kívülre került, ezért szükség van olyan feldolgozásra, amelyik egyrészt ezeket az ismereteket közvetíti a számukra, másrészt ezt olyan fogalmi kereteken belül teszi meg, amely rámutat a szlovák filozófiai gondolkodással szembeni divergens és konvergens mozgásokra is. Ez egyszerűen egy feladat, amit a köztes helyzetből kifolyólag el kell végeznem.